

Duurzaamheid als thema

1

DUURZAAMHEID ALS THEMA In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de aanleiding en outline van dit boek. Waarom nog een boek over duurzaamheid en waarom juist dit boek? Om dat te rechtvaardigen lopen we met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van het denken over duurzaamheid. Deze geschiedenis leert ons dat duurzaamheid een thema is dat zich door de tijd heen in een groeiende belangstelling mag verheugen; een thema waar we als maatschappij, als organisatie en als mensen steeds meer mee worstelen. In vogelvlucht trekt bij wijze van introductie een bonte verzameling aan mensen, rapporten, ideeën en ontwikkelingen voorbij. Van de grijze oudheid naar nu. Dat hink-stap-sprongoverzicht laat zien dat de geschiedenis van duurzaam en verantwoord ondernemen vol zit met dilemma's, debatten en dimensies. Tegen die achtergrond wordt de opbouw van dit boek neergezet. Deze richt zich op de afgelopen vier decennia, omdat in die periode het actuele debat over duurzaamheid tot stand is gekomen. Dit boek geeft richting in een wirwar aan concepten, termen, begrippen en modellen en probeert de overeenkomsten en verschillen daartussen te verduidelijken.

1.1 Hoe het allemaal begon

Het denken over duurzaamheid kent een geschiedenis van al een paar eeuwen. Als mens en maatschappij maken we ons de nodige tijd druk over hoe we omgaan met zaken als natuurlijke hulpbronnen, vervuiling, erosie, vervangbaarheid van grondstoffen, sociale samenhang of kinderarbeid — om maar een paar willekeurige thema's te noemen. Niet vanuit een centrale gedachte, maar terugkijkend is sprake van een bonte verzameling 'losse' denkers die ieder een eigen denkwereld hebben ontwikkeld. Sommige denkers kijken daarbij meer naar vraagstukken rond het milieu en de menselijke invloed daarop, andere denkers kijken meer naar sociaalmaatschappelijke vraagstukken die gaandeweg — maar wel over ongeveer 150 jaar heen — het label 'maatschappelijk verantwoord organiseren' krijgen. Maar dat zijn helemaal geen heldere of strakke processen; eerder is er sprake van een rommeltje aan denkers dat elkaar niet kent en dat alleen door de geschiedenis met elkaar verbonden wordt. In dit eerste hoofdstuk wordt een globaal historisch overzicht gegeven van de ontwikkeling van het denken over duurzaam en verantwoord ondernemen. In de hoofdstukken erna wordt dat uitgediept voor de laatste vier decennia.

Voorvaderen

Het oudste voorbeeld is Plato (430-347 v.Chr.) die in zijn *Critias* (360 v.Chr.) kaalkap van bossen en daarmee samenhangende erosie als hét

milieu probleem beschreef. Voor de maatschappij van nu begint het debat over wat dan nog heel vaag en bepaald niet vastomlijnd ‘duurzaamheid’ is met kritieken op de neveneffecten van de economisch-maatschappelijke ontwikkelingen zoals die zich vanaf zo’n 250 jaar geleden tegelijkertijd met de Industriële Revolutie voordoen. Een paar voorbeelden die zorg verwoorden uit de achttiende en negentiende eeuw. Hans Von Carlowitz (1645-1714) wordt gezien als de godfather van de term duurzaamheid. Zijn boek *Oeconomica van Sylvicultura, Oder haußwirthliche Nachricht und naturmäßige Anweisung zur wilden Baum-Zucht* (1713) was de eerste uitvoerige verhandeling over bosbouw. De sleutelparagraaf uit dat oorspronkelijke boek luidt als volgt: ‘Wird derhalben die größte Kunst / Wissenschaft / Fleiß und Einrichtung hiesiger Lande darinnen beruhen / wie eine sothane Conservation und Anbau des Holtzes anzustellen / daß es eine kontinuierliche beständige und nachhaltende Nutzung gebe / weil es eine unentberliche Sache ist / ohne welche das Land in seinem Esse nicht bleiben mag’ (*Sylvicultura Oeconomica*, p. 105-106).

Justus Von Liebig (1803-1873) schreef in 1840 een kritiek op de georganiseerde rooibouw in akkerbouw met daarin onder andere de volgende sleutelzin: ‘De moderne landbouw gaat ten onder door rooibouw op de grond. Het gezond verstand zegt dat men de werking van de afzonderlijke meststoffen moet beoordelen naar de toestand waarin ze het veld achterlaten.’

Het broeikaseffect is in de loop van de negentiende eeuw ontdekt door de gecombineerde observaties van drie wetenschappers. In 1827 kwam de Fransman Joseph Fourier met het idee dat de temperatuur alleen verklaard kon worden door onzichtbare warmtestraling. De Engelsman John Tyndall maakte in 1861 resultaten bekend van laboratoriummetingen, waaruit bleek dat waterdamp en gassen als kooldioxide warmtestraling opnamen. In 1896 publiceerde de Zweed Svante Arrhenius (1859-1927) berekeningen van temperatuurveranderingen op aarde door variaties in de hoeveelheid kooldioxide. Een verdubbeling leidde volgens hem tot een opwarming van 4 tot 6 graden. In 1906 corrigeerde hij dat naar 1,6 graden. Arrhenius wordt dan ook beschouwd als de ontdekker van de opwarming van de aarde. Deze ontdekking — samen met andere — toonde de kwetsbaarheid van milieu en natuur aan, wat leidde tot een groeiend bewustzijn over de gevolgen van menselijk handelen of organiseren.

Tegelijkertijd met het ontstaan van deze kritiek komt de Industriële Revolutie tot grote bloei. Er is sprake van groot optimisme, geloof in het menselijk kunnen, het vernuft der dingen en het denken en een welhaast ongebreideld optimistisch geloof in de Vooruitgang. Zo ontstaat het begin van een maatschappij waarin de rol van organisaties en het voor, door en

met elkaar organiseren een steeds belangrijkere plaats gaat innemen. In dat optimisme blijft kritiek op bedrijven lange tijd onderbelicht. Ondanks dat zowel in Engeland, Amerika als in sommige landen van Europa voorbeelden te noemen zijn van ‘verlichte’ ondernemers zijn dat meer uitzonderingen dan regel. Voorbeelden zijn mensen als Henry Ford die zei dat zijn bedrijf een service voor de maatschappij moest zijn en Andrew Carnegie van US Steel die stelde dat kapitalisme alleen met een bepaalde mate van filantropie kon werken — en dat alles al rond 1900. Maar dat denken over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven is lange tijd een onderbelicht thema geweest.

Eerste wegbereiders

Vanaf de twintigste eeuw komen er bij die paar mensen van het eerste uur mondjesmaat nieuwe mensen bij. Opnieuw niet op één plaats, op één moment of in één stroming. Duidelijke categorieën of concepten zijn er dan nog niet. Een paar willekeurige namen (waarvan verrassend veel vrouwen) en hun baanbrekende publicaties zijn: Mary Parker Follett (*Creative experience*, 1924), Howard Bowen (*The responsibilities of business men*, 1953), Harrison Brown (*The challenge of men's future*, 1954), Rachel Carson (*Silent spring*, 1962), Garrett Hardin (*The tragedy of the commons*, 1968), Paul Erlich (*The population bomb*, 1968), Keith Davis (*The case for and against business assumptions of corporate social responsibility*, 1973).

‘Discussions about social responsibility have reached a high pitch in recent years, and I predict that interest will continue at a high level because the social system is undergoing changes that require new modes of conduct. Both fad and fetish have developed around this interest in social responsibility. The public press abounds with pious statements of its existence, but there seems to be considerable confusion about why it exists, how it arises, and how important it is for business and other organizations in our society.’ (*Keith Davis*, 1973)

Mogelijk dat een soort omslagpunt — waarbij steeds meer mensen het erover hebben — voor het duurzaamheidsdebat de eerste foto’s van de aarde zijn. Vooral die met een nadruk op de ‘blauwe bol’, een kleurenfoto die voor het eerst de aarde als een kwetsbare kleine bol in een oneindige ruimte liet zien, gemaakt vlak voor de kerst van 1968. Of mogelijk is een belangrijke aanzet voor een tweede omslagpunt de oprichting van de Club van Rome, een particuliere stichting opgericht door Europese wetenschappers om hun bezorgdheid over de toekomst van de wereld kenbaar te maken. Zij kregen

bekendheid door de publicatie van het nu bijna vergeten, maar ooit wereldschokkende rapport *Limits to growth* uit 1972, waarin een verband werd gelegd tussen economische groei en de gevolgen hiervan voor het milieu. Rond 1970 ontstond er steeds meer aandacht bij verschillende groeperingen — overheid, wetenschap, bedrijven, de maatschappij als geheel — voor vraagstukken rond duurzaam en verantwoord ondernemen. Juist niet vanuit een discipline, een perspectief of school, maar op alle mogelijke ‘losse’ plaatsen.

Na dat moment komen er in snel tempo heel veel nieuwe mensen bij. De lijst hieronder kan eindeloos worden uitgebreid en geeft dus slechts een tamelijk willekeurige en onvolledige opsomming van mensen die heel grote maar ook minder grote bijdragen hebben geleverd, maar zonder wie er nu niet een levendig debat zou zijn. Daarbij zijn heel veel mensen die alleen in een bepaald geografisch gebied of in een bepaalde taal opereren, waardoor zij op andere plekken volkomen onbekend zijn.

Misschien is wel de belangrijkste Gro Harlem Brundtland¹ (en haar team van 1400 medewerkers), maar dan wel gevolgd door (en nu volgt een prachtige maar onleesbare opsomming van geweldige mensen uit alle mogelijke windstreken die eigenlijk ieder met hun werk beschreven zouden moeten worden, maar daar is hier geen plaats voor. Toch moeten ze genoemd worden): Charles Caccia, Eduard Friedman, Archie Carroll, Diana Wood, Vivian Forrestier, Naomi Klein, Jeremy Moon, Domenec Mele, Dirk Matten, Thomas Gladwin, Malcolm McIntosh, Andy Crane, Sandra Waddock, Ann Svendsen, Jacqueline Cramer, Mallen Baker, Al Gore, Ans Kolk, Wolfgang Stark, Jacques Igalens, Amory Lovins, Harry Humels, Alice Tepper Marlin, Allen White, Bob Massie, Herman Wijffels, Jane Nelson, David Grayson, Stuart Hart, Pieter Winsemius, Ruud Koonstra, Nigel Roome, René Passet, Edgar Morin, André Habisch, Brad Googins, Aime Heene, Cor Herkströter, Rick Edgeman, Ronald Jeurissen, Arie de Geus, Henk van Luijk, David Wheeler, Gilbert Lenssen, David Birch, Maria Sillanpää, Anita Roddick, John Elkington, Muhammad Yunus, Otto Scharmer, Kofi Annan, Simon Zadek, Tom Rotherham, Peter Utting, Paul Hawken, Ray Anderson, C.K. Prahalad, Mary Robinson, Amory Lovins, Nelson Mandela, John Ruggie, Richard Welford, Amartya Sen, David Grayson, Jeffrey Sachs, Alan Knight, Wayne Visser, Jane Nelson, James Lovelock, David Suzuki, Vandana Shiva, George Soros, Joseph Stiglitz, Nicholas Stern, Georg Kell, Will Hutton, William McDonough, Herman Daly, Peter Drucker, Stephan Schmidheiny, Adrian Hodges, Allen White, Christopher Avery,

¹ Gro Harlem Brundtland en het door haar geredigeerde rapport ‘Our common future’ komen verderop in deze inleiding uitvoerig terug.

Julia Cleverdon, Peter Senge, Ralph Nader, Wangari Maathai, Charles Handy, Jeffrey Hollander, Thomas Friedman, Aron Cramer, Hernando de Soto, Jared Diamond, Jeffrey Immelt, Tim Smit, Adrian Henriques, David Vogel, Geoffrey Chandler, Joel Bakan, Paul Ekins, Andrew Winston, Bjorn Stigson, Fritjof Capra, Janine Benyus, Philip Kotler, R. Buckminster Fuller, T. Boone Pickens, Tessa Tennant, Vaclav Havel, Ben Cohen, David Pearce, Deborah Leipziger, Henry Mintzberg, James Hansen, Lester Brown, Michael Hopkins, Rob Gray, Steven Lydenberg, Bill McKibben, David Korten, Dexter Dunphy, Hannah Jones, Howard Pearce, Jeremy Leggett, Jeremy Rifkin, Julia Hailes, Paul C. Hunt, Rhys Jenkins, Satish Kumar, Thomas Homer-Dixon en vele anderen. Alleen, maar veel vaker nog samen met weer anderen, hebben deze mensen in een periode van nog geen veertig jaar gezorgd voor een explosieve groei van het oprichten van een breed scala aan instituten, het creëren van netwerken, het opzetten van opleidingen, en het ontwikkelen en uitvoeren van onderzoek. Onderzoek dat niet zelden op nationaal en Europees niveau sterk gestimuleerd wordt. Dit alles heeft op globaal niveau geleid tot een enorme stroom aan publicaties, zowel wetenschappelijk als populair van aard. Mede hierdoor is het dagelijks praten over duurzaamheid (wat de precieze betekenis ook moge zijn) in de media, op fora, ontmoetingen, conferenties, workshops, seminars en dergelijke eigenlijk gewoon geworden. De laatste tien jaar wordt die ontwikkeling nog eens versterkt door het gebruik van (sociale) media, netwerken en sociale bewegingen. Wie zich verdiept op internet vindt daar vele, vele Twitteraars, Facebook- en LinkedIn-groepen, zoals 'EEC Global Sustainable Development' of 'Green & Sustainability Innovators & Innovation Network'.

1.2 Explosieve groei van definities en thema's

Gaandeweg wordt duurzaamheid als begrip steeds breder en wordt het tegelijkertijd een brede maatschappelijke ontwikkeling. Politiek (zowel links als rechts), burgers en bedrijfsleven (ongeacht welke sector) houden zich bezig met duurzame ontwikkeling en duurzaam ondernemen. In recente jaren is bijvoorbeeld sprake van een New Green Deal — op globaal niveau, maar ook heel concreet vertaald naar de rol van duurzaamheid in politieke programma's. Dat alles leidt tot een ontwikkeling waarbij duurzaamheid steeds verder verankerd raakt in de samenleving. Daarbij bestaat de neiging de milieuvriendelijkheid te overaccentueren. Sociale thema's als sociale ongelijkheid, kinderarbeid, armoede, schending van mensenrechten en onevenredige beloning

worden vaker niet dan wel genoemd, laat staan in relatie tot elkaar naar voren gebracht. Dat is jammer want die overaccentuering van het ene thema gaat ten koste van aandacht, middelen en ontwikkelingen binnen een ander thema. Tegelijkertijd wordt een ontwikkeling zichtbaar waarbij de milieukant en de sociale kant steeds meer in elkaar groeien. Hieronder volgt een opsomming van voorbeelden uit bedrijfsleven en overheid, voorafgegaan door een overzicht van definities.

Opvattingen en definities

Met de groei van dit alles neemt ook het aantal opvattingen, definities en thema's rond en over MVO en DO toe, terwijl er ondertussen sprake is van een niet aflatende poging te zoeken naar een gemeenschappelijke betekenis. Nou, gemeenschappelijk? Een betekenis die voor bepaalde groepen mensen vanuit een bepaalde discipline passend is, maar voor anderen weer helemaal niet. Langs elkaar heen praten, elkaar niet begrijpen, elkaars werk niet lezen...; het is allemaal aan de orde van de dag. Een paar voorbeelden van definities uit de afgelopen dertig jaar:

'The right of people to live in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being.' (Stockholm, 1972)

'Duurzaamheid is het voorzien in de behoefte van de huidige generatie zonder hiermee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om in hun eigen behoeften te voorzien.' (Commissie-Brundtland, 1987)

'A sustainable society needs to meet three conditions: its rates of use of renewable resources should not exceed their rates of regeneration; its rates of use of non-renewable resources should not exceed the rate at which sustainable renewable substitutes are developed; and its rates of pollution emission should not exceed the assimilative capacity of the environment.' (Herman Daly, World Bank, 1994)

'Corporate social responsibility (CSR) is the continuing commitment by business to behave ethically and contribute to economic development while improving the quality of life of the workforce and their families as well as of the local community and society at large.' (World Business Council for Sustainable Development, 1996)

'Maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) is het bewust richten van de ondernemersactiviteiten op waardecreatie in drie dimensies, Profit, People, Planet, en daarmee op de bijdrage aan maatschappelijke welvaart op lange termijn.' (Sociaal-Economische Raad, 2000)

De alfabetsoep

Met de groei van het aantal betrokken mensen en de toename van verschillende debatten in verschillende kringen groeit ook het aantal thema's. Tegelijkertijd wordt het globale karakter van de vraagstukken steeds duidelijker. Dat leidt tot een wildgroei aan termen en thema's. Hier een bloemlezing: *responsabilité de l'entreprise*, corporate citizenship, business ethics, corporate social responsibility, eco-efficiency, sustainable development, maatschappelijk ondernemen, *developpement durable*, operational ecology, social responsible investment, social cohesion, moral competencies, stewardship, ethical trading, social activist investors, social investment movement, responsibility assurance, credible verification, UN Global Compact, CERES Principles, Equator Principles, Caux Roundtable Principles, OECD Guidelines for Multinational Enterprises, Principles for Responsible Investment, Principles for Responsible Management Education, Clean Development Mechanisms, Kyoto-protocol, Millennium Assessment.

Deze wildgroei leidt tot een bijna niet meer te bevatten 'alfabetsoep' van termen, kreten en niet altijd heldere concepten die op een niet-controleerbare wijze gecombineerd kunnen worden. Wie er de literatuur ook maar een beetje op naleest, zal daarin dan ook niet zelden de verzuchting tegenkomen dat 'alles en niets duurzaam is geworden'.

De groei aan thema's

Het is niet verwonderlijk dat tegen de achtergrond van een groeiend aantal mensen en concepten ook het aantal thema's waarover gesproken wordt binnen het kader van duurzaamheid, milieu, verantwoordelijkheid of ethiek almaar toeneemt. Ook hier ter kennismaking een heel beknopt overzicht van thema's.

We maken ons de laatste jaren steeds duidelijker druk over de scheefgroei in de demografie. Er is sprake van een explosieve groei van 3,85 naar 6,45 miljard mensen in het jaar 2005 (dat is in een periode van 33 jaar); een groei van 77 miljoen mensen per jaar (1,3% in 2000), waarbij ongeveer zes ontwikkelingslanden verantwoordelijk zijn voor de helft. Welke dat zijn doet er hier nu even niet toe. Maar nadere analyse van de cijfers laat zien dat de geïndustrialiseerde landen gelijk blijven of dat er sprake is van afname. Meadows et al. waarschuwden in 1972 al voor deze ontwikkeling en de bijbehorende vergrijzingsproblematiek.

'If the present growth trends in world population, industrialization, pollution, food production, and resource depletion continue unchanged, the limits to (physical)

growth on this planet will be reached sometime within the next one hundred years. The most probable result will be a rather sudden and uncontrollable decline in both population and industrial capacity.' (*Meadows et al.*, 1972; 2004)

We maken ons terecht ook steeds drukker over de dure olie en benzine. Verwonderlijk is dat niet, want tussen 1973 en 1998 is sprake van een stijging van 57 procent in energieverbruik (met name van olie, gas, kolen). De wereldvoorraad bewezen winbare olie wordt geschat op 1200 miljard vaten, ongeveer veertig keer het huidige jaarlijkse verbruik. De dagelijkse afname is 85 miljoen vaten, of 1000 vaten per seconde. Ergens tussen 2010 en 2030 bereiken we als we zo doorgaan de Hubbert Peak (bron: BP, 2006). Dat laatste betekent dat er een hoogtepunt wordt bereikt in de olieproductie en dat er daarna alleen maar sprake is van afname van de bronnen. Deze olievoorradhypothese bestaat sinds 1956 en is dus niet echt nieuw te noemen.

Die observatie over gebruik en bezit wordt nog eens versterkt door de excessieve consumptie die voor rekening komt van slechts één vijfde van de wereldbevolking die 90 procent van de totale privéconsumptie voor haar rekening neemt. Twee vijfde van de bevolking leeft van minder dan één dollar per dag. Dat betekent dat in de manier waarop we zaken georganiseerd hebben (ook al ligt daar niet altijd een bewuste keuze aan ten grondslag), we ook de balans tussen arm en rijk organiseren. Als de ene bevolkingsgroep alle grondstoffen aanwendt voor haar rijkdom, is het voor een andere bevolkingsgroep lastig, zo niet onmogelijk, daar ook en in dezelfde mate gebruik van te maken. En dus hangt sociale ongelijkheid direct samen met het tekort aan grondstoffen.

Onderzoek laat zien dat de uitstoot van broeikasgassen door de verbranding van fossiele brandstoffen en biomassa, en het gebruik van cfk's, ongekende en onbekende veranderingen in gang gezet hebben. We maken ons op een globale schaal druk over de opwarming van de aarde en de vermindering van de CO₂-uitstoot. Dat leidt in 1997 tot het Kyoto-protocol: geïndustrialiseerde landen spreken met elkaar een reductie af van ten minste vijf procent onder het niveau van 1990 over een periode van 2008 tot 2012. Op de Klimaatop Kopenhagen (2009) is een poging gedaan daar nieuwe afspraken over te maken.

Het is dus niet verwonderlijk dat alternatieve energiebronnen en duurzame energieopwekking (zon, wind, water, biobrandstof enzovoort) steeds meer aandacht krijgen. Auto's, huizen en elektrische apparaten krijgen de laatste jaren energieverbruiklabels. Bij de aanschaf van een wasmachine wordt niet alleen gevraagd naar prijs en levensduur, maar ook naar hoeveel energie en water de machine verbruikt.

Spaarlampen en, meer recent, ledlampen worden een gewoon verschijnsel in de schappen van de super- en bouwmarkt. Hybride en elektrische auto's, hoewel nog vaak in de gadgetsfeer, worden gepromoot met nationale programma's. Dit alles duidt op meer bewustwording en het nastreven van minder energieverbruik (efficiëntie), en tegelijkertijd wijst het op aandacht om de benodigde energie duurzaam op te wekken.

Zeist (2009) - Vergeleken bij andere (Europese) landen scoort Nederland slecht als het om schone technologie gaat. Dat concludeert het Wereld Natuur Fonds (WNF) op basis van een onderzoeksrapport dat donderdag is gepresenteerd. Denemarken, Brazilië en Duitsland voeren de ranglijst voor schone technologie aan. De ranglijst is samengesteld op basis van de omzet van schone technologie, afgezet tegen het bruto nationaal product. Nederland komt op de zeventiende plaats. Door die slechte positie mist Nederland klimaatwinst en economisch voordeel. De markt bestaat uit twee segmenten: de verkoop van energiebesparingproducten en duurzame energietechnologieën. In 2007 bedroeg de totale omzet 630 miljard euro en in 2020 zal dat zijn opgelopen tot 1600 miljard. Daarmee wordt het een van de grootste industrieën. In Nederland wordt veel minder geïnvesteerd in deze sector dan elders, aldus het rapport. In Nederland daalden de investeringen in 2008 met 34 procent, terwijl ze in Europa toenamen met 55 procent.

www.nuzakelijk.nl/groenzakelijk/2121311/nederland-loopt-kansen-schone-energie-mis.html

Klimaatvraagstukken verdwijnen uit het beklaagdenbankje en worden gaandeweg meer gekoppeld aan economische winst. Het gaat niet om het redden van een plantje of een muis, maar om het anders opzetten van onze economie. Duurzaamheid — mogelijk onder nieuwe noemers als Cleantech — wordt naar verwachting een van de grootste mondiale industrieën van de eenentwintigste eeuw. Heel grote innovatieve projecten ontstaan over meerdere landen en zelfs continenten heen, zoals DESERTEC — EU-MENA. Dit is een grootschalig project waarbij naast Duitsland meerdere landen in het Midden-Oosten betrokken zijn. Met dat project wordt op basis van een uitgekende combinatie van vernieuwbare energietechnieken een substantiële bijdrage geleverd aan de energievoorziening van onder andere Duitsland (zie www.desertec.org). Maar ook — op veel kleinere schaal — is de zonneboerderij in opkomst, vooral in landen als Spanje en Portugal. Uit cijfers (zie bijvoorbeeld Eurostat, 2010) blijkt dat Nederland in deze sector steeds verder achterloopt ten opzichte van andere (Europese) landen. Het

lijkt wel alsof Nederland niet durft te investeren in de toekomst en daarmee ook niet in de langetermijntransities die noodzakelijk zijn.

Amsterdam - Een erkend energiebedrijf in Israël heeft een nieuwe zonneboerderij ontwikkeld. Door middel van een nieuwe technologie kan er op deze moderne boerderij goedkoop en efficiënt elektriciteit gegenereerd worden. ZenithSolar CEO Roy Segev, het brein achter de zonneboerderij, stelt dat het concern met behulp van deze nieuwe technologie 75 procent van het zonlicht in elektriciteit kan omzetten, in tegenstelling tot conventionele zonnepanelen waarbij maar 15 procent van het zonlicht energie genereert.

Een dermate verbetering van de efficiency kan de aanzet zijn tot een transitie op het gebied van zonne-energie. De terugverdientijd wordt zodanig korter dat het steeds aantrekkelijker wordt om in zonne-energie te investeren.

www.nuzakelijk.nl/groenzakelijk/2016072/israel-komt-met-nieuwe-zonneboerderij.html

Biologisch eten en een groeiend aantal biologische producten worden populair. We maken ons steeds drukker over de vraag waar ons eten vandaan komt en wat we eigenlijk eten. Daarbij wordt veelvuldig gekeken naar de grootste supermarktketen van ons land: Albert Heijn (AH). Als voorbeeld kan de casus Puur & Eerlijk worden genoemd; dit is het huismerk van AH waaronder alle producten met een fair-trade- en milieuvriendelijk karakter samengebracht zijn. Waar vanuit een marketingtechnisch oogpunt de landelijk grootste super een 'boost' geeft aan het 'dagelijks duurzame boodschappen doen is heel gewoon'-idee, is ook de nodige kritiek hierop mogelijk. Onder de noemer 'Albert Heijn is niet puur en niet eerlijk' verscheen het volgende artikel in een van de landelijke dagbladen: 'Albert Heijn meet zich ten onrechte een duurzaam imago aan. Uit de recent gepubliceerde tellingen van Milieudefensie en Solidaridad blijkt dat Albert Heijn dit jaar gemiddeld 135 biologische producten in de schappen heeft liggen; Plus, Jumbo en Super de Boer doen het met respectievelijk 175, 164 en 162 biologische producten duidelijk beter. De vraag is ook of de initiatieven duurzaam zijn of duurzaam over moeten komen. De introductie van "Puur & Eerlijk" lijkt in die laatste categorie te vallen. Waar Albert Heijn gemiddeld 135 biologische producten per filiaal verkoopt, staan er gemiddeld maar 23 fair-tradeproducten in haar schappen. Hoogstens 23 producten zouden van beide keurmerken zijn voorzien. Albert Heijn zou er goed aan doen een kijkje te nemen in de keuken van collega-supermarkten.

Die hebben allang bewezen dat het mogelijk is om niet alleen duurzaam te doen, maar ook om werkelijk duurzaam te zijn. Het moge duidelijk zijn dat Albert Heijn op het terrein van duurzaamheid niet de voortrekkersrol op zich neemt die van de grootste supermarktketen van het land verwacht mag worden' (*Trouw*, 14 november 2009).

Utrecht (2009) - De provincie Utrecht wil dat alle woningen in de provincie zo snel mogelijk energieneutraal of energieleverend zijn. Ze gaat daartoe in 2010 bij het Rijk een aanvraag doen voor een speciale Utrechtwet, waarmee ze deze eis kan afdwingen bij huiseigenaren en bedrijven. Nieuwbouw en bestaande bouw moeten vanaf 2040 energieneutraal zijn. 'Dat gaan we niet subsidiëren, maar moet de huiseigenaar zelf bekostigen. Uiteindelijk verdient hij dit weer terug met de lagere energierekening.'

www.nu.nl/binnenland/2127852/utrecht-wil-energiezuinig-wonen-verplichten.html

1.3 Dimensies, dilemma's en debatten

Met heel grote stappen is dit een 'rommelige' kennismaking door twee eeuwen heen met alle mogelijke ontwikkelingen rond duurzaam en verantwoord ondernemen. Bewust worden hier de termen gebruikt zoals we die nu kennen, maar het zal duidelijk zijn dat de geschiedenis laat zien dat er geen sprake is van een heldere en gedeelde betekenis en dat definities onduidelijk zijn, elkaar overlappen of tegenspreken. Duurzaamheid is nog het beste te typeren als een containerbegrip, een vuilnisvatbegrip waaraan elke passende betekenis gegeven kan worden en waarmee iedereen kan doen wat hij of zij wil. Dus praten we over een 'duurzame relatie met de bank', 'duurzame inzetbaarheid' of een 'duurzaam huwelijk'. Duurzaamheid wordt zeker aan het begin van de nieuwe eeuw een hype en een buzzword. Iedereen kan het voor alles gebruiken en het kan ook ingezet worden om activiteiten groen op te leuken met als gevolg 'windowdressing' en 'green-washing'. Duurzaamheid en duurzame ontwikkeling verliezen daardoor hun betekenis en die termen gebruiken wil dus niets meer zeggen.

Debatten

Onder al die vaak rommelige en ongecoördineerde ontwikkelingen worden gaandeweg een aantal vaste thema's zichtbaar met daarbij behorende debatten. We sommen dat hieronder op als debatten. Debatten overigens,

die in verschillende maatschappelijke geledingen of groeperingen — zoals burgers, werkgevers, wetenschappers, politici — sterk verschillend besproken kunnen worden. En wat die debatten nog eens extra lastig maakt, is hun onderlinge verwevenheid: het is niet mogelijk om over armoede te praten zonder daarbij energie te betrekken of het recht op eigendom, om maar een voorbeeld te noemen. Of als we met elkaar constateren dat er in de oceaan in de buurt van Hawaï sprake is van ‘plastic soep’ over een gebied ter grootte van naar schatting Spanje en Frankrijk samen waarin ongeveer vier miljoen ton plastic afval ronddrijft, maar waarvan we niet kunnen aanwijzen wie daar verantwoordelijk voor is. Hierna volgt een opsomming van debatten en voorbeelden van belangrijke vragen die daarachter schuilgaan:

- *Vervuiling*: de kosten, verantwoordelijkheid en langetermijneffecten. Betaalt de vervuiler, de producent of de generatie na ons?
- *Klimaat*: menselijke invloed, bestuurbaarheid en kosten, maatregelen. Kunnen we het klimaat eigenlijk wel ‘maken’ en wat zou dat dan kosten?
- *Energie*: bio-, kernenergie of waterstofeconomie. ‘It is all a matter of technology, stupid!’ (parafrase van Bill Clinton, voormalig president van de Verenigde Staten).
- *Armoede*: toegang tot en distributie van voedsel, educatie, energie en technologie. Rijk en arm is meer dan geld — het is toegang tot bronnen. Wie bestuurt dat? Is dat te besturen?
- *Uitputting*: recht op en gebruik van natuurlijke grondstoffen (olie, water, erts). En als sommige zaken over tien of twintig jaar op (of te duur) zijn, wie bepaalt dan wie wat mag gebruiken?
- *Eigendomsrecht*: natuurlijke hulpbronnen (inclusief genetische data). Hoe zit het met het bezitten en de ‘common good’ van de dingen? Van ons allemaal of van een paar multinationals?
- *Governance*: besturen van zowel profit- als non-profitorganisaties — sociale bijdrage, verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid.
- *Instituties*: distributie van macht, welvaart en democratie — de macht of onmacht van de burger en consument. Wat willen we nu wel of niet georganiseerd hebben? Wat moet er qua instituties bij?
- *Sociaal contract*: de balans tussen rechten en plichten van burgers, instituties en organisaties.
- *Organisaties*: de impact van (commerciële) organisaties op ons sociale leven, de natuur, de cultuur enzovoort.

Elk van deze debatten kan toegespitst en vervolgens uitgewerkt worden op specifieke (regionale) thema’s, op commerciële organisaties, op

consumenten, op overheden of op elke andere gewenste stakeholder. Dat maakt dat er niet zelden sprake is van een Babylonische spraakverwarring tussen partijen.

Dimensies

Om voor het moment enige orde aan te brengen in bovengenoemde chaos hanteren we hier het begrip dimensies. Wie van een zekere afstand naar al die soms kriskras door elkaar heen lopende thema's, kreten en debatten kijkt, kan toch verschillende dimensies herkennen. Hieronder volgen de belangrijkste:

- Sociale rechtvaardigheid.
- Ecologische verantwoordelijkheid.
- Economische haalbaarheid.
- Politiek-institutionele organiseerbaarheid.
- Technisch-wetenschappelijke haalbaarheid.
- Niet alleen hier, maar ook daar.
- Niet alleen nu, maar ook morgen.

Deze dimensies zijn opnieuw een poging om enige orde te ontwikkelen in wat inmiddels is uitgegroeid tot een potpourri van debatten. Met die dimensies in het achterhoofd blijkt dat bij heel veel debatten de focus maar op één dimensie ligt in plaats van op de interactie tussen meerdere dimensies. Maar met dat alles neemt de complexiteit zeker toe. Wat betreft duurzaamheid weten we dat het ertoe doet, maar in de praktijk van alledag is het lastig toepasbaar.

1.4 De moeizame weg van denken naar doen

Deze snelle inleiding laat zien dat we bij elkaar al ongeveer tweehonderd jaar over ideeën als duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid praten. Dit gebeurt niet vanuit één perspectief of discipline. Achteromkijkend zijn er hier en daar telkens nieuwe mensen die vraagstukken aankaarten door middel van (naar achteraf blijkt) baanbrekende publicaties. Vanaf het omslagpunt in de jaren zeventig van de vorige eeuw is bovendien naar steeds meer vraagstukken onderzoek gedaan. Een willekeurig voorbeeld uit al dat onderzoek (en daar zijn inmiddels hele bibliotheken mee te vullen) dat aan dat omslagpunt echt heeft bijgedragen is *Living beyond our means* ('Boven onze stand leven'), de titel van het rapport van het UN Millennium Assessment uit 2005. Een centrale

conclusie uit dat rapport: ‘Stark warning that the ability of the planet’s ecosystems to sustain future generations can no longer be taken for granted. Recommends radical changes in the way nature is treated at every level of decision-making.’

Al dat onderzoek, de uitkomsten, conclusies en daar weer verhalen over, heeft — zij het traag — geleid tot een brede maatschappelijke bewustwording. De bewustwording dat het hier gaat om vraagstukken die ons als mens, als burger, als organisatie en als maatschappij aangaan. Nu, vandaag en voor de toekomst. Zeker ook Al Gore’s film *An inconvenient truth* (‘Een ongemakkelijke waarheid’) uit 2006 is te zien als een grote mondiale bewustwordingscampagne, ook al is over de inhoud een pittig debat te voeren. Het geeft aan dat duurzaamheid een echt en serieus vraagstuk is dat ons allemaal aangaat en dat we niet gewoon op de oude voet door kunnen gaan. Deze groeiende bewustwording vertelt keer op keer maar een ding: dat we ons gedrag, onze manier van organiseren, onze manier van consumeren moeten herzien. Niet een beetje, maar radicaal anders. En dat vinden we lastig. Misschien is ons denken en handelen rond duurzaamheid tot nu toe vooral het verkennen en zichtbaar maken van dilemma’s.

De HIER Spaarlampenactie

1miljoenspaarlampen.nl is op weg naar 1.000.000 ingedraaide spaarlampen... Tussenstand: 785.564 ingedraaide spaarlampen (d.d. 02.04.07 op www.1miljoenspaarlampen.nl), 6.205.955,60 bespaarde euro’s en 16.496.844 kg CO₂-uitstoot bespaard. Projectkosten HIER: ca. 16 miljoen euro.

Recente debatten over alles wat met duurzaamheid te maken heeft, laten zien dat de ‘reality of life’ is dat onze levens en onze wereld veel dimensies hebben. Een paar daarvan hebben we al genoemd. Deze dimensies zijn verbonden met elkaar, beïnvloeden elkaar en hebben elk hun beperkingen. Hierdoor is sprake van beperkte ruimte om te manoeuvreren: we kunnen niet zomaar van alles veranderen, zelfs als we dat met hart en ziel zouden willen. Dan lopen we tegen de grenzen van onze zelfgecreëerde organisatorische systemen aan. Veranderen, transformatie en transitie — zoals dat verderop in dit boek heet — is een volgende fase in de ontwikkelingen die nog moeten komen. Maar laten we niet op die zaken vooruitlopen; daarover meer in de volgende hoofdstukken.

Duurzaam organiseren als raamwerk

In dit boek is bewust gekozen om te praten over *verantwoord organiseren* en niet het meer gebruikelijke maatschappelijk verantwoord ondernemen. Als al die debatten en dilemma's namelijk één ding duidelijk maken, is het wel dat het bij duurzaamheid en verantwoordelijkheid gaat om de manier waarop we als mensen organiseren. Die keuze is gebaseerd op de opvatting dat het streven naar geld en winst zonder zorg voor de gemeenschap, voor de maatschappij op korte en lange termijn destructief is. We leven in een samenleving van organisaties en dat betekent dat we in, door en met die organisaties de problemen moeten oplossen die we door te organiseren hebben gecreëerd. We kunnen niet buiten die georganiseerde werkelijkheid gaan staan, niet in de laatste plaats omdat dat een zekere vrijblijvendheid met zich meebrengt die ongewenst is.

Managementgoeroe Peter Drucker formuleerde het in 1954 zo: 'If we want to know what a business is, we have to start with its purpose. And the purpose must lie outside the business itself. In fact, it must lie in society, since a business enterprise is an organ of society.' John Elkington stelde veertig jaren later, in 1997, de volgende uitdaging voor aan bedrijven: '... een duurzame geglobaliseerde economie te creëren, waarin de aarde voor onbepaalde tijd zal kunnen voortbestaan.' Kern van de zaak is het herstellen én vergroten van economisch, ecologisch en sociaal kapitaal.

'The roots of the sustainability crisis are: political and social issues that exceed the mandate and capabilities of any corporation. At the same time, corporations are the only organizations with the resources, the technology, the global reach, and ultimately the motivation to achieve sustainability.' (*Stuart Hart in Elkington, 1997:71*)

Om dat te bereiken is samenwerking tussen partijen een eerste vereiste. Zeker in recente jaren is een verschuiving zichtbaar van het delen van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven richting netwerken van bedrijven, vaak in samenspraak met overheden. Die 'nieuwe' samenwerking tussen bedrijven creëert een netwerk waarbij de bedrijven acteren als stakeholders. Organisaties worden zelf stakeholders en gaan met andere stakeholders in een netwerk fungeren. Tegelijkertijd is er onmiskenbaar sprake van heel veel greenwashing en groenpraterij. En toch zijn er veel innovatieve ontwikkelingen die leiden tot nieuwe businessideeën en -proposities. Wat deze inleiding misschien wel boven alles laat zien, is dat duurzaamheid na ruim een halve eeuw wegraakt uit de *do good*- en

hobbysfeer. Het gaat niet om duurzaamheid als ‘een beetje erbij’, maar steeds meer als de kern van de organiserende activiteiten. Misschien is er zelfs wel sprake van het begin van een maatschappelijke volwassenheid. Maar ondanks alle zorgen en waarschuwingen: duurzaamheid is een blijvertje. Deze inleiding maakt duidelijk dat aandacht voor duurzaamheid een reactie is op groeiende en met elkaar samenhangende maatschappelijke en ecologische problemen. Zolang er sprake is van zaken als vervuiling, armoede, tekort aan grondstoffen, verlies aan biodiversiteit, schending van mensenrechten, ongelijke toegang tot sociale voorzieningen enzovoort, zal duurzaamheid een actueel thema blijven. Zolang de urgentie van de vraagstukken die dergelijke ‘zaken’ met zich meebrengen alleen maar toeneemt, zal duurzaamheid steeds belangrijker worden.

‘Human beings and the natural world are on a collision course. Human activities inflict harsh and often irreversible damage on the environment and on critical resources. If not checked, many of our current practices put at serious risk the future that we wish for human society and the plant and animal kingdoms, and may so alter the living world that it will be unable to sustain life in the manner that we know. Fundamental changes are urgent if we are to avoid the collision our present course will bring about.’ (*World Scientists’ Warning to Humanity, signed by more than 1,600 scientists, including 102 Nobel laureates, from 70 countries, 1992*)

1.5 Achteromkijken om het heden en de toekomst beter te begrijpen

In dit eerste hoofdstuk is in vogelvlucht de geschiedenis van duurzaam en verantwoord ondernemen neergezet tot en met het debat van vandaag. Snel en schetsmatig zijn een lawine van mensen, ideeën, concepten, debatten, dimensies en problemen voorbijgekomen. Dit alles bij wijze van kennismaking. Uit deze introductie blijkt dat voor het begrijpen van het debat rond de huidige kernbegrippen duurzame ontwikkeling (DO) en maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) de geschiedenis van de laatste veertig jaar het meeste van belang is. Dit boek beschrijft daarom uitvoerig de ontwikkelingen vanaf de eerste omslag in de jaren zestig van de vorige eeuw.

'The debate has just started in search [...] of ways of integrating the economy with the environment. But substantive decisions [...] are hard to find. Missing is the leadership that can translate emerging values into [...] decisions that would change trends. We must find ways to make it happen. The key to making it happen lays in the values, the vision and the creative capacity of new [...] leadership.'

(Charles Caccia, 1989)

Op basis van die overweging is dit boek verder opgesplitst in vier hoofdstukken die vanaf de jaren zestig ieder een periode van tien jaar beslaan. Voor ieder decennium worden de belangrijkste denkbeelden, concepten, personen en ideeën neergezet en uitgewerkt. Gaandeweg worden debatten helder, krijgen concepten hun plaats en wordt zichtbaar hoe mensen op elkaars werk doorbouwen. Ondanks dat alles, blijft wat neergezet wordt hoe dan ook beperkt: het is niet doenlijk om de geschiedenis over duurzaamheid in haar volledige rijkdom weer te geven in ongeveer honderd bladzijden. Veel blijft dus onbesproken. Daarom is ervoor gekozen om deze inleiding aan te vullen met een verklarende woordenlijst van 150 van de belangrijkste termen en begrippen. Het boek wordt afgesloten met een uitvoerige referentielijst.

De jaren zeventig

2 **DE JAREN ZEVENTIG** Vanaf de jaren zeventig beginnen mensen zich te realiseren dat het milieu onder druk staat. Er is sprake van luchtvervuiling rondom steden, watervervuiling, het opraken van grondstoffen en ga zo maar door. Allerlei ontwikkelingen rondom dit bewustwordingsproces worden beschreven in de eerste paragraaf. In de tweede paragraaf komt de publicatie *Limits to growth* van Meadows et al. (1972) aan bod. Dit onderzoek wordt vaak gezien als de eerste toonaangevende publicatie waarin de betekenis en de noodzaak van duurzaamheid aangekaart worden. De auteurs van deze publicatie proberen duidelijk te maken dat de toenmalige groei van de wereldbevolking en economie uiteindelijk zal leiden tot de ineenstorting van onze planeet. Aan het eind van dit hoofdstuk komt in paragraaf 3 een conclusie van duurzaamheid in de jaren zeventig.

2.1 Opkomende rol van milieu in de samenleving als trend van de jaren zeventig

Sinds de jaren zeventig is er in toenemende mate — met bijbehorende ups en downs — aandacht voor het concept duurzame ontwikkeling. De opkomst van duurzaamheid en duurzame ontwikkeling aan het begin van de jaren zeventig loopt parallel met het ontstaan van verschillende maatschappelijke en milieuorganisaties. De geschiedenis van duurzame ontwikkeling is dan ook nauw verbonden met de geschiedenis van het milieubesef en het willen beschermen van de natuur (Adams, 2009).

Zo werd aan het begin van de jaren zeventig een aantal milieuorganisaties opgericht, zoals Greenpeace, Stichting Aarde en Milieudefensie. Deze organisaties komen op voor de natuur en het milieu, met name door grote acties, juridische procedures en het lobbyen in de politiek om wetten te veranderen (Montesquieu Instituut, 2009). Naast deze milieuorganisaties ontstaan er ook maatschappelijke organisaties, zoals Amnesty International en Unicef, die opkomen voor onder andere mensenrechten, gezondheid, duurzaamheid en ontwikkelingshulp. Doordat de meeste maatschappelijke en milieuorganisaties op een schreeuwerige, actiegerichte manier opereerden en soms ook schade aanrichtten, bereikten ze bij bedrijven niet wat ze hoopten te bereiken. De bedrijven vonden deze organisaties eerder lastig dan dat ze bereid waren de standpunten van deze organisaties over te nemen (ING & MKB Nederland, 2009).